

Kroppen som vapen och slagfält

AV BRITTA LUNDGREN

i januari 1988 inleds en av de mest uppmärksammade svenska rättegångarna någonsin. Två läkare står åtalade för sexuell otukt med barn och för att ha bragt Catrine da Costa om livet samt tillsammans utfört en styckning av hennes kropp. I denna liksom andra domstolsprocesser omvandlas utförda handlingar till muntliga dramen, där den strängt reglerade ordningen skall garantera rättssäkerheten. Hanna Olsson skriver i sin bok *Catrine och rättvisan* (1990):

I rättssalen talar man om det begångna brottet. Målet diskuteras på en abstrakt språklig nivå, där vittnesmål och material granskas utifrån en rationell logik. Men brotten i det här fallet - dödandet och styckandet av en kvinna och sexuell och psykisk misshandel av ett barn - är djupt irrationella och känslomässigt laddade. I ett rum där något så oskyldigt som en svordom verkar störande, skall man ta ställning till handlingar som nästan inte är mänskligt tänkbara. Därav följer också den konstanta överklighet som präglar hela denna rättegång och den ambivalenta massmediarapporteringen. Å ena sidan finns det fakta som talar för att dessa brott har begåtts. Å andra sidan verkar det allför otroligt. Alltså har det inte heller inträffat, eller har det...? (Olsson 1990:61 f).

Hanna Olssons bok är plågsam läsning. Den

aktualiserades åter i samband med den amerikanske socialantropologen Allen Feldmans Sverige-besök i mars 1992 då han föreläste vid tre av landets etnologiska institutioner. Feldman talade utifrån sin bok *Formations of Violence. The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland* (1991). Det är en studie i våld och terror med vidare syftning än vad titeln anger och som jag främst vill anknyta till forskning om övergrepp mot kvinnor.

Att berätta våldet

Allen Feldman behandlar det politiska våldet i Nordirland under åren 1969-1986 mellan brittiska armén, protestantiska lojalister och katolska unionister. Hur kan handlingar som frihetsberövande, tortyr, dråp och mord som blivit en vardaglig beståndsdel tolkas i ett vidare kulturellt perspektiv? Hur används kroppen både bokstavligt och bildligt för att konstruera fysiska rum, fiendskap, historia och identitet?

Feldmans analys är starkt influerad av Foucaults makt-perspektiv. Det politiska våldet betraktas således inte som "rationellt", det reproduceras inte linjärt från ett politiskt eller religiöst maktcentrum till sitt offer, utan handlingarna bildar många dis-

kontinuerliga och motsättningsfyllda mönster. Den ständigt nyskapade antagonismen lever inom många olika materiella och ideologiska rum och formar själv sina förutsättningar och sin legitimering för att fortleva.

Dessa utgångspunkter – våldets icke-rationella, komplexa och självlegitimerande karaktär – är centrala när det gäller den vidare tolkningen av boken. Hur finns våld och dess kroppsliga uttryck i vår egen vardag, hur används kroppen som språk och vapen hos utövare och offer i allas vår närhet?

Formations of Violence är obönhörlig som en tryckvåg, smärtsam i sin intensiva konkretion och kylig i sin analytiska distans. Läsaren tillåts aldrig glömma den erfarenhet som ligger bakom det muntliga berättande som är bokens huvudsakliga källmaterial – de bortåt hundra intervjuer som Feldman gjort 1985–86 i de protestantiska och katolska arbetardistrikten i Belfast. Författaren fastslår emellertid en åtskillnad mellan händelse och *berättandet om* händelsen. "The event is not what happens. The event is that which can be narrated. The event is action organized by culturally situated meanings." (s. 14) Samtidigt begränsas inte *narratives* till enbart det muntligt överförda berättandet utan återfinns lika gärna i materiella artefakter eller sociala relationer. Dock drar Feldman sig för att alltför skarpt åtskilja de narrativa mekanismerna från det "som hände". Händelserna, tolkningarna av dessa och berättandet om dem är präglade av konkreta upplevelser av makt och underordning. Därför finns ingen polaritet mellan "text" och "själv" eller "berättandet om" och "händelse" utan snarare en symbios.

Boken är tungläst, särskilt i det teoretiska första kapitlet där innebörderna staplas på varandra, ibland i aforistiska, ibland i närmast besvärjande ordalag. Men läsaren bör inte ge upp på grund av den svårtillgängliga inledningen. För varje kapitel blir texten allt

mer gripande och tillgänglig. Det andra kapitlet beskriver Belfast som politiskt rum från det sena 1960-talet. Här analyseras hur de katolska och protestantiska arbetarklassbefolkningarna skapar uppdelningar och gränslinjer, hur våldet koloniserar stadsbilden, hur stridszoner (*interfaces*) och "fredade zoner" (*sanctuaries*) konstrueras. Det tredje kapitlet beskriver typindelade aktörer, t. ex. *hardmen*, de lokala knytnävskämparna, som står för ett "hederligt" öga-mot-öga eller kropp-mot-kropp-våld. *Gunmen* däremot representerar det mekaniserade och avpersonifierade våldsutövandet, där ansiktet maskeras och vapnet i stället utgör både det seende och det sedda. *Butchers*, *Stiffs* (lik) och *Ghosts* är andra kategorier som analyseras. I fjärde kapitlet har den plats, det fysiska rum, som tidigare beskrivits blivit ett symboliskt rum dominerat av ett jagande och gripande. Arresteringarna kollektiviseras och vardagliggörs men tillåts aldrig att bli osynliga. Kvinnornas effektiva sätt att offentliggöra intrången var att rusa ut på bakgårdar och gator och skramla med sina kastruller och köksredskap. Ett slags domestiskt kyrkklockringande för att markera en pågående katastrof. Arresteringarna och förhören blev en ritualiserad maktdemonstration av statsapparaten. Hemmen framtogs sin status som fredad plats, intrången lämnade maktens avtryck på den privata sfären och kvinnorna fick en viktig position i försvaret av den fredade zonen.

Att arresteras och utsättas för det politiska våldet beskrivs språkligt som *being done*. *To do* likställs med att utöva våld. Feldman uppehåller sig gärna vid semantiska utredningar, vilka vävs in i de analyserande avsnitten som interfolieras med långa citat från intervjuerna. Det är i citaten som den plågsamma närheten till våldet direktförmedlas till läsaren. I den här boken finns inga spår av den harmonisering eller det

"förtrevligande" som på senare tid diskuterats inom svensk etnologi, när det gäller svårforskade ämnen.

I femte kapitlet är scenen fängelset och i det sjätte skildras hungerstrejken 1981 som intention och militärt vapen. I båda dessa avsnitt förtätas analysen av det politiska motståndet i vad Feldman kallar *subversive mimesis*. Konkret beskrivs hur de politiska fångarna söker undgå den status av kriminalisering som fängelseuniformen innebär. De vägrar att bli sedda i ett maktens och statens tecken (i Foucaults termer *påtvingad synlighet*). I stället är de nakna, med enbart sina filter virade kring kroppen. Med så kallade spegelundersökningar när fångarna tvingas huka sig över speglar för att ge vakterna möjlighet att genomsöka ändtarmen tillspejtsas koloniseringen av kroppen. Här gör Feldman även en semantisk utveckling i ordet *colonize* = *colon-ize* (*colon* lat för tjocktarm). Med samma instrument eller fingrar som ändtarmen utforskats går man vidare till andra kroppsöppningar - mun, öron, navel, under förhuden. Det utsagda motivet för de skrupulösa undersökningarna är sökandet efter smugglade meddelanden, skrivna på exempelvis cigarettpapper och gömda på olika ställen i kroppen. Fångarnas motstånd stegras i Dirty protest, dvs. när de vägrar att gå ut och tvätta sig och besöka toaletterna, eftersom den vägen kantas av fängvaktare som utnyttjar passagen för misshandel. I stället vänder fångarna den symboliska och kroppsliga våldsutövning som drabbat dem själva till ett maktmedel. Nedsmutsningen av cellen, som sker genom att smeta in väggar, tak och golv med exkrementer och matrester blir ett svar på toalettmisshandeln och den egna kroppen sammansmälter med cellen som privatzon. Nedsmutsningen är meningsbärande och det vapen som uniformstvånget och andra sorters påtvingad synlighet utgör övertas

och transformeras av fångarna i ett komplett utnyttjande av den egna kroppen.

Tiden med Dirty protest 1976-1981 avslutas i och med att hungerstrejken inleds. Hungerstrejken med det kroppsliga sammanbrott som är dess oundvikliga följd, om den inte avbryts, sätter åter igång tiden som process. Dirty protest ses som fängelsetid = icke tid. Hungerstrejken som är ett ytterst medvetet politiskt *vapen* (ej att förväxla med hungerstrejken som fredshandling) har många syften. En avkriminalisering, en rening från Dirty protest, en rörelse från insidan av fängelset till utanför dess väggar. Det är den yttersta kroppsliga motstrategin, en uppvisning av disciplin och en framtidsorienterad aktion, trots att de som genomför strejken till dess slutliga gräns berövas sin egen framtid.

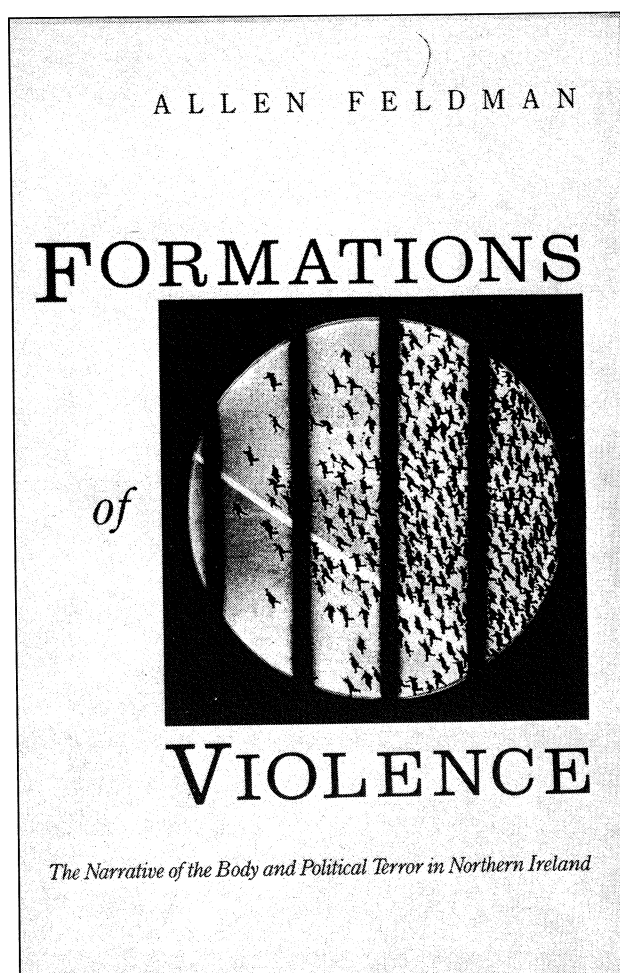
Våld, kropp, kön

Det är svårt att med refererande exempel göra rättvisa åt detta arbete. Själv har jag känt mig manad att hela tiden jämföra med det egna rummet, den egna tiden och kroppen, med kvinnlighet och manlighet. Detta är också en del av studiens syfte. Feldman har inga anspråk på att skriva en fullständig våldets historia i Nordirland med alla dess antagonistiska block, utan boken är strikt begreppsorienterad. Hur skall vi förstå sambandet mellan våld, kropp och historia, hur är detta förbundet med moderniteten? Det är i denna tolkning som jag finner så uppenbara paralleller med den feministiska forskningen om våld mot kvinnor, oavsett om man betraktar detta som allmänpolitiskt eller "enbart" könspolitiskt.

Feldman själv refererar inte till detta fält, problematiserar inte materialets könsmässiga karaktär, men hans arbete är inte för den skull helt utan könsanalytiska ambitioner.

Han påtalar exempelvis den degradering av offren som görs genom att feminisera dem med tilltalsordet *cunt*. Han är också medveten om det könsmaktförhållande som är inbyggt i våldets mekanismer, men drar inte några slutsatser av detta. Snarare nonchalerar eller t. o. m. förstärker han könsmakten i bruket av moder- och livmodermetaforen för att beskriva statens reproduktion av sin repressiva maktapparat. "The state m(others) bodies in order to engender itself. The production of bodies - political subjects - is the self-production of the state. The rooms of torture are like Ceausescu's endless maze of underground tunnels, a uterine (livmoder) space where the state considers and ensures its reproduction." (s. 115). Att använda en livsbevarande biologisk organism som bild för en process med helt motsatta intentioner ter sig befängt. Eftersom Feldman är så medveten om metaforers makt och konnotativa magi är detta val varken logiskt eller ens suggestivt.

Den feministiska forskningen har många skiftande förhållningssätt till kroppen som biologi, som symbolisk konstruktion och som arena för maktrelationer (se t. ex. Scott 1991). Mest uppenbart är detta inom forskning som rör våldtäkt, sexuella trakasserier, pornografi, misshandel, dråp och mord (för en översikt se bl. a. Ekselius 1982). Såväl våldsutövare som offer objektifierar och avpersonifierar den kvinnliga kroppen. Många våldtäktsoffer vittnar om hur de försökt uthärda övergreppet genom att se sig själva åtskilda från sin kropp. Den prostituerade kvinnan döljer sin individualitet genom täcknamn, peruker, kosmetika och genom att flytta sin intimitet från underlivet till andra delar av kroppen, som hon håller otillgängliga. Hon som ses som objekt för sexualitet uppvisar själv ingen intimitet (Olsson 1990:141 f). Tvärtom försöker hon göra en åtskillnad mellan kropp och intimi-

Omslaget till Allen Feldman, *Formations of Violence* (1991).

tet, mellan kropp och själv, på samma sätt som fängelseoffren i Belfast söker separera sin person och sin politiska identitet från vad som pådyvlas dem. Vakternas svar på Dirty protest var den påtvingade reningsprocessen, där läkare ordinerade sanering av kropparna och cellerna, förebärande medicinska orsaker. Den hårdhänta saneringen i form av desinficering, tvätt med kokhett vatten etc. *medikaliseras*. Våldet omskrivs, legitimeras, rationaliseras. En stor del av det våld som utförs mot kvinnor *erotiseras* på motsvarande sätt och härledes ur biologiska behov. Svaret består i detta fall av att omnämna till våld den förtryckande pornografi och de övergrepp som annars definieras som sex och erotik.

Att våld skapar rumsliga strukturer är också uppenbart när det gäller övergrepp mot kvinnor. Var finns stridszonerna, var finns de fredade platserna? De förra hänför vi oftast till offentliga rum - gator, parker, motionsstråk, porrklubbar etc., men den viktigaste platsen är vad som hos Feldman är en *sanctuary* - hemmet! Vem slår i kast-rullerna, vem ringer i kyrkklockorna när de kroppsliga inträngen sker? Den enda säkert fredade platsen för många utsatta kvinnor - kvinnojourer, kvinnohus - är samtidigt en stigmatiserad plats, där de tvingas undandra sig "normalt" liv som betalning för att fre-das.

En fråga som infinner sig både avseende det politiska våldet i Nordirland och våldet mot kvinnor är: Vems berättelser får eller ges tolkningsföreträde? Vilken sorts material använder Feldman egentligen? Det finns en bismak av heroisering i urvalet - män vars politiska engagemang startat i ungdomen, som genomlevt Dirty protest och i några fall hungerstrejk, som behållit sin politiska identitet trots tortyr och årtal av förödmjukelser. Var finns de "misslyckades" berättelser - de som inte vågade eller klarade av protesten, de som inte orkade transformera kroppen till ett maktmedel?

Och var finns Catrines "röst" i styckmordsrättegången? Framställs hon någonsin mer än som en spillra av prostitution och knarkmissbruk, slutligen nedbruten i delar som halskotpelare, knäled och höger bröst? Den stympade kroppen och det mycket symboliskt saknade huvudet är Catrines berättelse; hur används den i relation till andra berättelser? Och eftersom chefsåklagaren inte ville ha några "fladdriga vittnen"

utan en "juste" och "rak" rättegång tilläts inte några av Catrines prostituerade vänner att tala förrän i rättegångens avslutande skede (Olsson 1990:147). Vems berättelser, vems verklighetskonstruktioner görs synliga och hörbara?

Feldmans bok kan användas bl. a. för att analysera detta våld och dess motstrategier. Även våldet mot kvinnor är icke-rationellt i den mening att det saknar strikt definierade orsakscentra och logiska offer (om man undantar den logik som kommer av att tillhöra ett visst kön). Det är självlegitimerande eftersom det symboliska övervåldet är så vardagligt att det betraktas som närmast banalt. Nakna kvinnosköten i matbutikens tidningshyllor är en påtvingad synlighet som rammar alla och legitimerar en syn på kvinnor som objekt. Finns den Dirty protest eller den hungerstrejk som upprättar den kvinnliga kroppen?

Litteratur

- Ekselius, Eva, 1982. *Våld mot kvinnor. Om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn*. Stockholm: Prisma.
- Feldman, Allen, 1991. *Formations of Violence. The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MacKinnon, Catherine A, 1987. *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*. Harvard: Harvard University Press.
- Olsson, Hanna, 1990. *Catrine och rättvisan*. Stockholm: Carlssons.
- Scott, Robin May, 1991. *Att återupprätta det kroppsliga - för en feministisk materialism*. I: Kvinnovetenskaplig tidskrift: 4.